

¹¹ Березовський С. Експерти розповіли, яким чином новий ГПК визначатиме юрисдикцію справи й чому його норми не є панацеєю // Закон і бізнес. – 2017. – 12 травня : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/128579-eksperti_rozpovili_yakim_chinom_noviy_gospodarskiy_procesual.html

¹² Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 3 від 1 березня 2013 р.

¹³ Катаєва Е. В. Вказана праця. – С. 14.

¹⁴ Снідевич О. С. Проблеми розмежування юрисдикцій / О. С. Снідевич // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 2 (10). – С. 41–53.

¹⁵ Кравчук В. Методи вирішення юрисдикційних проблем / В. Кравчук // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 1. – С. 50–56 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_1_8

¹⁶ Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03, 12.00.07 / Тимченко Геннадій Петрович ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2012. – 412 с. – С. 137.

¹⁷ Сілантьєва Е. С. Організаційно-правові проблеми принципу спеціалізації судів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Сілантьєва Еліна Євгенівна ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Х., 2014 – 23 с. – С. 18.

Резюме

Джавадов Х. А. Деякі проблемні питання розмежування судових юрисдикцій у сучасних умовах.

Стаття присвячена дослідженню розмежування судових юрисдикцій у сучасних умовах. Аналізуються різні пропонувані в науці критерії розмежування цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції. Розглядається взаємозв'язок правил розмежування судових юрисдикцій із причинами формування спеціалізованих судів. Окрема увага приділяється оцінці можливих способів дозволу юрисдикційних конфліктів. Обґрунтовується необхідність закріплення в законі спеціальної процедури, предметом якої буде вирішення питання про невідомість справи суду цивільної юрисдикції й пропонуються основні елементи такої процедури.

Ключові слова: цивільна юрисдикція, господарська суперечка, публічно-правова суперечка, юрисдикційний конфлікт, цивільне судочинство.

Резюме

Джавадов Х. А. Некоторые проблемные вопросы разграничения судебных юрисдикций в современных условиях.

Статья посвящена исследованию размежевания судебных юрисдикций в современных условиях. Анализируются различные предлагаемые в науке критерии размежевания гражданской, хозяйственной и административной юрисдикции. Рассматривается взаимосвязь правил размежевания судебных юрисдикций с причинами формирования специализированных судов. Отдельное внимание уделяется оценке возможных способов разрешения юрисдикционных конфликтов. Обосновывается необходимость закрепления в законе специальной процедуры, предметом которой будет разрешение вопроса о неподведомственности дела суду гражданской юрисдикции и предлагаются основные элементы такой процедуры.

Ключевые слова: гражданская юрисдикция, хозяйственный спор, публично-правовой спор, юрисдикционный конфликт, гражданское судопроизводство.

Summary

Javadov H. Some problematic issues of delineation of judicial jurisdictions in modern conditions.

Article is devoted to a research of delimitation of judicial jurisdictions in modern conditions. Various criteria of delimitation of a civil, economic and administrative jurisdiction offered in science are analyzed. The interrelation of rules of delimitation of judicial jurisdictions with the reasons of formation of specialized courts is considered. Special attention is paid to an assessment of possible ways of permission of the jurisdictional conflicts. Need of fixing for the law of the special procedure which subject will be permission of a question of not jurisdiction of business to court of the civil jurisdiction is proved and basic elements of such procedure are offered.

Key words: civil jurisdiction, economic dispute, public dispute, jurisdictional conflict, civil legal proceedings.

УДК 347

А. О. ДИКА

Алла Олександрівна Дика, аспірант Івано-Франківського університету імені короля Данила Галицького

СУТНІСТЬ СПОРУ ПРО ПРАВО: МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Дослідження сутності категорії «спору про право» є одним із важливих завдань науки цивільного процесу, оскільки, незважаючи на наявність низки наукових праць вчених-процесуалістів, зокрема С. Я. Фурси, І. В. Куніциної, М. Д. Матієвського, Н. К. М'яснікової, М. М. Ненашева, А. В. Нижнього, М. А. Рожкової та інших в юридичній науці існують розбіжності щодо цієї правової категорії, а на законодавчому рівні поняття «спір про право» не закріплено, що призводить до суперечливої судової практики.

Тому метою даної статті є аналіз наукових концепцій вчених щодо визначення поняття «спір про право» та розкриття його матеріальної і процесуальної природи.

У теорії цивільного процесу під спором про право розуміють «певний стан суб'єктивного права», зазначають, що спір є «суть суперечності, конфлікту, протиборства сторін», спір поділяється на матеріальний і процесуальний¹. І з цією концепцією важко не погодитися, але вона загальна й потребує розкриття. Вчений М. М. Ненашев дає своє визначення поняття «спору про право», під яким розуміє «об'єктивно виражене протиріччя волевиявлень двох сторін, яке складається з вимоги юридичного характеру однієї сторони (адресанта), якій протистоїть правове положення іншої сторони (адресата), що перешкоджає фактичному задоволенню цієї вимоги»². При цьому він систематизував такі концепції спору про право, у яких спір про право визначають, зокрема, як:

1) правоохоронне правовідношення або стан регулятивного правовідношення, який воно набуває в результаті правопорушення;

2) правопорушення та перешкоди у здійсненні права;

3) процесуальний засіб захисту прав;

4) фактичний склад, який складається з трьох юридичних фактів – порушення (оспорення) суб'єктивних прав особи (суб'єкта захисту) іншою конкретною особою (порушником), пред'явлення суб'єктом захисту вимоги до порушника про певну поведінку, невиконання порушником вимоги суб'єкта захисту³.

Однак із цими концепціями важко погодитися, оскільки в них домінує поняття правопорушення, а згідно зі ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України оспорюване право, свобода та інтерес можуть бути самостійною підставою для звернення до суду.

М. О. Рожкова спір про право визначає як формально визнану розбіжність між суб'єктами цивільного права, що виникла за фактом порушення або оспорювання суб'єктивних прав однієї сторони цивільних правовідносин іншою стороною, яка потребує врегулювання самими сторонами або вирішується судом (*тут і далі – переклад автора*)⁴. У цій позиції неузгодженість проявляється в тому, що, з одного боку, спір про право пов'язують саме з «формально визнаною розбіжністю», а, з іншого, говориться про самостійне врегулювання спору, що не передбачає формального визначення розбіжності.

На думку А. В. Нижнього, щодо категорії «спір про право» спостерігається ситуація, коли внаслідок еволюції правового регулювання її зміст змінився настільки, що перестав відповідати слову, яке її позначає. Так, при дослідженні цього поняття слід виходити не з лексичного значення слова «спір», а насамперед з природи правовідносин, які на сьогодні у правозастосовній практиці позначаються терміном «спір про право». На сьогодні ж і законодавство, і судова практика під спором про право у позовному провадженні розуміють заявлену до суду вимогу особи, яка вважає, що її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені, про захист таких прав, свобод або інтересів⁵. Дана позиція взагалі ототожнює спір про право з позовом, тому коментарі тут зайві.

Також існує ще один підхід до визначення спору про право, де спір про право розглядається як різновид юридичного конфлікту. Так, наприклад О. Б. Зеленцов⁶ розглядає спір про право як форму правового конфлікту, з чим так само важко погодитися.

Основним недоліком всіх запропонованих концепцій є розуміння спору про право як особливої форми правопорушення, тобто порушення прав, законних інтересів іншої сторони. Проте виникнення спору не завжди пов'язане з порушенням чийось прав, законних інтересів, сторона може помилково вважати своє право порушеним, проте пред'явити вимогу і порушити спір⁷. Такої ж думки дотримується і М. М. Ненашев⁸, який зазначає, що до ухвалення судового рішення наявність правопорушення може носити тільки характер припущення. У тих же випадках, коли суд ухвалює рішення про відмову в позові у зв'язку з його необґрунтованістю, взагалі має місце спір про право при відсутності правопорушення.

З позиції диспозитивності в цивільному процесі не кожне правопорушення викликає спір, який підлягає розгляду в суді. Сторони вправі вільно розпоряджатися як своїми матеріальними, так і процесуальними правами. Якщо особа, яка допустила правопорушення, ліквідує його або уповноважена сторона мириться з порушенням її права, то правопорушення не дістає характеру спірного відношення. Правопорушення переростає в спір тоді, коли порушник добровільно не поновлює порушене право, а уповноважена особа вживає заходів для поновлення порушеного права⁹, хоча це положення можна також уточнити. Спір в такому випадку може виникати з приводу самого факту правопорушення, розмірів завданої правопорушенням шкоди, способів відновлення права тощо.

Визнання ж відповідачем позовної вимоги без фактичного її виконання, що ніби повинно свідчити про відсутність спору між сторонами з огляду на припинення конфлікту інтересів сторін, процесуальний закон не розглядає як обставину, що підтверджує відсутність спору про право. У такому випадку суд не закриває провадження у справі, а розглядає справу по суті, а отже, в результаті так само вирішує спір про право, як і за відсутності визнання позову відповідачем¹⁰, хоча тут слід визначати способи відновлення порушеного права тощо.

Спір про право як і будь яке правовідношення, включає в себе суб'єктів (осіб, що беруть участь у ньому), об'єкт (конкретне матеріальне або нематеріальне благо), предмет спору (протиборство), юридичний зв'язок суб'єктів з об'єктом і предметом спору (самі права і обов'язки суб'єктів та підстави їх виникнення)¹¹. Для наявності спору про право має існувати дві сторони, які не просто заперечують наявність права в іншій особі, але вони мають також володіти правами або встановлюване право породжуватиме для них певні

обов'язки. Тому очевидно, що для виявлення наявності спору про право недостатньо, щоб хтось просто спорив про права іншої особи, а такий спір повинен мати місце між правоздатними і дієздатними особами, які мають пряму заінтересованість у результатах розгляду справи та наявність протилежних інтересів у результаті розгляду справи¹².

За змістом спір про право може бути найрізноманітнішим. В одному випадку сторони можуть спорити з приводу наявності чи відсутності між ними матеріального правовідношення, в іншому – не заперечувати наявності між ними певного матеріального правовідношення, але спорити між собою щодо реалізації прав і виконання обов'язків, що випливають із цього правовідношення. Спір може спричинюватися діями, спрямованими на зміну або припинення між сторонами матеріального правовідношення.

Але в усіх випадках предметом спору є певне суб'єктивне право, матеріальне правовідношення з правовими вимогами позивача до відповідача, що випливають із нього¹³.

Спір включає в себе дві складові: матеріальну і процесуальну.

Матеріальна складова правового спору зводиться до матеріально-правової вимоги, об'єктивованої в форму претензії, заяви, позову тощо, яку учасник правовідносини, який вважає, що його інтереси знаходяться в суперечності з інтересами іншої особи, пред'являє зазначеній особі (матеріальна складова правового конфлікту) і/або третій незаінтересованій стороні. Процесуальна складова правового спору полягає в наявності правовідносин, процесуальної взаємодії, спрямованої на вирішення виниклого спору, між ініціатором спору і особою, до якої була подана вимога.

Правовий спір виникає між сторонами лише після того, як одна зі сторін правового конфлікту ініціює будь-яку з процедур його вирішення. Саме в цей момент конфлікт, що виник між сторонами, одержує свою процесуальну складову і може називатися правовим спором¹⁴. Тобто, процес розгляду справи передбачає виникнення прав і обов'язків загальних і відповідних правовому статусу суб'єкта на кожній стадії розгляду справи.

З прийняттям заяви до провадження виникають право-обов'язок суду розглянути і вирішити спір про право, виражений в заяві, а також процесуальні правовідносини, в яких центральне місце займає спір про право. Виниклі до суду розбіжності набувають, таким чином, правове значення (виник спір про право як юридичне поняття), а сторони в спорі (особи, які беруть участь у справі) стають пов'язаними процесуальними відносинами¹⁵.

Отже, матеріальний та процесуальний аспекти спору про право нерозривно пов'язані між собою, оскільки для захисту порушених суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів існує необхідність звернення із матеріально-правовою вимогою до суду, внаслідок чого виникають процесуальні правовідносини.

Після того, як особа звернулася до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, її подальші дії щодо їх відновлення регулюються законом; сторони в спорі стануть пов'язані процесуальними правовідносинами. І між ними, як учасниками процесу, може виникнути спір про право процесуальне.

Спір про право процесуальне мало досліджено науковцями, однак має важливе значення для цивільного процесу.

Спір про право процесуальне, який виникає між учасниками процесу при розгляді судом матеріального спору, характеризується специфікою судового процесу, та виникає з процесуальних прав та обов'язків сторін.

Так зокрема, Цивільним кодексом України передбачено право особи на захист цивільних прав та інтересів, а також способи захисту особою своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ст. 16).

Цивільним процесуальним кодексом України визначено порядок здійснення захисту своїх прав особою після визначення нею самого способу захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного особистого немайнового або майнового права та інтересу, а також порядок здійснення захисту своїх цивільних прав та інтересів протилежною стороною.

Законом передбачено, що сторони мають рівні процесуальні права та обов'язки.

Такими, зокрема, є права сторін знайомитися з матеріалами справи, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, оскаржувати рішення й ухвали суду, інші процесуальні права, встановлені законом.

При цьому закон вимагає, щоб спосіб захисту цивільних прав та інтересів та сам факт їх порушення, оспорювання чи невизнання був обґрунтованим та доведеним особою, яка вважає, що її права порушені, належними та допустимими доказами.

Протилежна сторона, у свою чергу, у разі невизнання заявлених до неї судових вимог наділена правом, в тому числі з процесуальних підстав, заперечувати проти задоволення таких вимог судом та обов'язком доведення тих обставин, на які вона посиляється як на підставу своїх заперечень, за винятком випадків, встановлених законом. При цьому, з метою дотримання принципу рівності сторін та диспозитивності судочинства, законом також передбачено право відповідача висловлювати свою думку та надавати заперечення (сперечатись) з приводу використання позивачем своїх процесуальних прав.

Найчастіше спір про право процесуальне проявляється при використанні сторонами в судовому процесі своїх процесуальних прав, наприклад, при зверненні однієї сторони до суду з клопотанням щодо

подання/витребування доказів, виклику свідків, призначенні у справі експертизи. Протилежна сторона процесуальним законом наділена правом заперечувати проти задоволення таких заявлених клопотань з підстав їх необґрунтованості, недоведеності, невідповідності, відсутності у них необхідності для встановлення істини у справі, з інших причин, в результаті чого й породжується спір про право процесуальне.

Цікавим є те, що при вирішенні одного спору про право матеріальне, в судовому процесі, при максимальному використанні сторонами своїх процесуальних прав та обов'язків виникає ряд спорів про право процесуальне, які вирішуються судами різних інстанцій до ухвалення рішення, але найчастіше одразу після їх виникнення.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що **спір про право процесуальне** – це конфлікт процесуальних інтересів осіб, які беруть участь у справі, що стосується прав цих осіб та суду в провадженні, а також відповідних обов'язків, сутність якого зумовлена принципом змагальності і зводиться до протидії сторін в користуванні належними кожній стороні правами та контролю за об'єктивною і законною діяльністю суду.

Таким чином, спір про право може проявлятися у двох формах: спору про право матеріальне, що виникає у сфері цивільних, трудових, сімейних та інших правовідносин, та спору про право процесуальне, що може виникати в результаті використання сторонами своїх процесуальних прав та обов'язків під час розгляду справи судом.

¹ Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України : навч. посіб. / С. Я. Фурса. – К., 1999. – С. 27–28.

² Ненашев М. М. Спор о праве и его место в гражданском процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / М. М. Ненашев. – Саратов, 2011. – С. 9–10.

³ Там само. – С. 17.

⁴ Рожкова М. А. Понятие спора о праве / М. А. Рожкова : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.lawmix.ru/comm/1430>

⁵ Нижний А. В. Спир про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці / А. В. Нижний // Вісник Верховного суду України. – 2015. – № 3. – С. 29–30.

⁶ Зеленцов А. Б. Теоретические основы правового спора: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.14 / А. Б. Зеленцов. – М., 2005 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dslib.net/teoria-prava/teoreticheskie-osnovy-pravovogo-spora.html>

⁷ Куницына И. В. Спор в праве и процессуальные способы его разрешения процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / И. В. Куницына. – Самара, 2014. – С. 69.

⁸ Ненашев М. М. Вказана праця. – С. 18.

⁹ Фурса С. Я. Вказана праця. – С. 28.

¹⁰ Нижний А. В. Вказана праця. – С. 29.

¹¹ Мясникова Н. К. Виды исков в гражданском судопроизводстве : учеб. пособ. / Н. К. Мясникова. – Саратов : Изд-во Сарат. гос. акад. права, 2002. – 92 с. – С. 5.

¹² Фурса С. Я. Об'єкти судового захисту у цивільному процесі / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса // Науково-практичний журнал «Цивілістична процесуальна думка». – 2016. – № 2. – С. 50.

¹³ Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України : навч. посіб. / С. Я. Фурса. – К., 1999. – С. 29.

¹⁴ Куницына И. В. Вказана праця – С. 78.

¹⁵ Матиевский М. Д. Спор о праве и гражданское дело / М. Д. Матиевский : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=188467>

Резюме

Дика А. О. Сутність спору про право: матеріальний та процесуальний аспект.

Стаття присвячена розкриттю сутності такої правової категорії, як «спір про право». Проведено аналіз наукових концепцій вчених-процесуалістів щодо визначення поняття «спір про право». Визначено поняття «спір про право процесуальне» та досліджено умови його виникнення.

Ключові слова: спір про право, матеріальний, процесуальний, правопорушення, права, обов'язки, захист.

Резюме

Дика А. А. Сущность спора о праве: материальный и процессуальный аспект.

Статья посвящена раскрытию сущности такой правовой категории, как «спор о праве». Проведен анализ научных концепций ученых-процессуалистов относительно определения понятия «спор о праве». Определено понятие «спор о праве процессуальном» и исследованы условия его возникновения.

Ключевые слова: спор о праве, материальный, процессуальный, правонарушение, права, обязанности, защита.

Summary

Dyka A. The essence of the dispute about the right: material and processual aspect.

The article is devoted to the disclosure of the essence of such a legal category as «the dispute about the right». The analysis of scientific concepts of scientists-processualists concerning the definition of «dispute about the right» was conducted. The concept of «dispute about the right processual» is defined and the conditions of its occurrence are investigated.

Key words: dispute about the right, material, processual, offense, rights, obligations, protection.